

ДР МИЛОРАД СТОЈИЋ

**КЕРАМИКА ИЗ ГВОЗДЕНОГ ДОБА РАЂЕНА РУКОМ У БАСЕНУ
ЗАПАДНЕ МОРАВЕ НИЗВОДНО ОД ОВЧАРСКО-КАБЛАРСКЕ
КЛИСУРЕ**

Др МИЛОРАД СТОЈИЋ
УУ 35000 Јагодина
Завичајни музеј

УДК 666.3—182 (497.11)

У басену Западне Мораве, низводно од Овчарско-кабларске клисуре, регистровано је 31 налазиште керамике рађене руком из гвозденог доба, од чега 16 у чачанској, седам у краљевачкој и осам у крушевачкој регији. Керамика са ових локалитета има исте стилско-типолошке и хронолошке карактеристике као керамика из гвозденог доба у басену Велике Мораве.

ЧАЧАНСКА РЕГИЈА

У чачанској регији регистровано је 16 налазишта керамике из гвозденог доба (гвоздено доба I—III, по М. Гарашанину), од чега су по седам равничарска и градинска насеља (насеља на узвишицама), а два — некрополе.

Равничарска насеља евидентирана су у Вујетинцима (локалитети Ливадица и Велика башта), у Трнави (непознат локалитет), у Доњој Краварици (локалитет Код продавнице), у Атеници (локалитет Обреж), у Остри (локалитет Ливадице) и у Горњој Црнући (локалитет Испод градине). Градинска насеља пронађена су на планини Јелици код Чачка (локалитет Градина), у Лису (локалитет Лишка ћава), код Горњег Милановца (локалитет Тријеска), у Горњој Црнући (локалитет Градина), у Остри (локалитет Соколица), Грабу (локалитет Градина) и у Вучковици (локалитет Градина). Керамика рађена руком потиче и са некропола под тумулима Умка у Атеници и Гушавац у Мрчајевцима.

РАВНИЧАРСКА НАСЕЉА

1. Вујетинци, локалитет Велика башта

Резултати истраживања на вишеслојном равничарском насељу из гвозденог доба Велика башта у Вујетинцима су публиковани.¹ Керамика са овог локалитета има истоветне стилско-типолошке одлике као и керамика из гвозденог доба I/b и I/c у басенима Велике Мораве и Јужне Мораве. На пример, заступљени су сви основни типови и варијанте судова као и у поменутим басенима, као што су благобикониичке зделе, чији је горњи конус украшен хоризонталним канелурама, често у комбинацији са вертикалним пластичним ребрима, затим велике посуде типа Гава урни, чији су разгнута обод и трбух украшени канелурама, на начин који одликује керамике из гвозденог доба I/b у осталим деловима Поморавља (Т. I/1—3). Поједине посуде украшене су комбинацијом канелура и кругова са означеним центром изведеним жигосањем, као и оне које су декорисане канелурама, жлебљењем, пластичном декорацијом и „обично“ урезаним линијама што би биле стилске карактеристике гвозденог доба I/c у басенима Велике Мораве и Јужне Мораве. Са овог локалитета потиче и фрагмент дршке двојног суда у облику слова Y, особеног за Поморавље. И дршке пехара са овог локалитета имају несумњиве аналогије у керамици са осталих локалитета из гвозденог доба I/b-c у Поморављу.

2. Вујетинци, локалитет Ливадице

На локалитету Ливадице у Вујетинцима пронађен је део дршке двојног суда у облику слова Y, карактеристичног за гвоздено доба I/b у Поморављу (Т. I/4).²

3. Трнава

Са непознатог локалитета у селу Трнава потиче фрагменат посуде, S профилације, танких зидова, fine фактуре, мрке боје, украшен широким канелурама (Т. I/5).³ Стилско-типолошке и друге карактеристике указују да је посуда из гвозденог доба I/b.

4. Атеница, локалитет Обреж

Са локалитета Обреж у Атеници потиче фрагменат пехара fine фактуре, тамносиве боје, украшен плитким хоризонталним канелурама, који несумњиво репрезентује фазу гвозденог доба I/b (Т. I/6).⁴

5. Доња Краварица, Окућница Радича Радичевића

Приликом копања септичке јаме на окућници Радича Радичевића пронађен је фрагменат посуде типичне за гвоздено доба I/b у Поморављу, танких зидова, fine фактуре, украшене на рамену косим канелурама (тордирањем) — (Т. I/7).⁵

6. Остра, локалитет Ливадице

И са локалитета Ливадице у Остри потиче фрагменат једне посуде украшене тордирањем особеном за гвоздено доба I/b у Поморављу (Т. I/8).⁶

7. Горња Црнућа, локалитет Испод градине

На једној тераси, у подножју огранка на коме се налази локалитет Градина у Горњој Црнући, пронађена је дршка двојног суда у облику слова Y, који је карактеристичан за гвоздено доба I/b у Поморављу (Т. I/9).⁷

ГРАДСКА НАСЕЉА

8. Планина Јелица код Чачка, локалитет Градина

Керамика са локалитета Градина, на планини Јелици изнад Чачка, типична је за гвоздено доба II/a у Поморављу (Т. I/10—11). Керамика је украшена S житосаним мотивима, фасетама, канелурама и шрафираним троуглима. Фрагменат керамике који је украшен меандроидно урезаном траком и траком испуњеном X мотивима највероватније потиче из гвозденог доба III. Један пехар са овог локалитета украшен је на рамену косим канелурама (тордиран) на начин који одликује гвоздено доба I/b-c.⁸

9. Лиса, локалитет Лишка ћава

Керамика украшена S жигосаним мотивима и канелурама документује градинско насеље из гвозденог доба II-а на локалитету Лишка ћава у Лиси (Т. I/12).⁹

10. Горњи Милановац, локалитет Тријеска

Са градинског насеља Тријеска код Горњег Милановца потиче фрагмент веће посуде украшен тремолираним линијама, специфичном техником извођења линија, која одликује гвоздено доба II/б у Поморављу (Т. I/13).¹⁰

11. Горња Црнућа, локалитет Јеринин град

Керамика са градинског насеља из Горње Црнуће има истоветне одлике као и керамика са градина из гвозденог доба II/а у осталим деловима Поморавља (Т. I/14). Заступљене су све керамичке форме, технике украшавања и украсни мотиви као и у керамици са најбоље истраженог градинског насеља у басену Велике Мораве — Градац у Ланишту.¹¹ Осим техника и украсних мотивима типичних за гвоздено доба II/а у Поморављу, и овде, као у Ланишту, је налажена керамика украшена таласасто урезаним линијама које иначе одликују најмлађу фазу гвозденог доба, гвоздено доба I/d, а чине, у мањем обиму, и део украсног репертоара почетне фазе гвозденог доба II, гвозденог доба II/а.

12. Остра, локалитет Соколица

И керамика са градине Соколица у Остри истоветна је оној из гвозденог доба II/а у Ланишту (Т. I/15). Украшена је S жигосаним мотивима, линијама изведеним назубљеним инструментом и канелурама¹²

13. Граб, локалитет Градина

Све керамичке форме, украсне технике и декоративни мотиви констатовани на керамици из гвозденог доба II/а на градини Градац у Ланишту заступљени су на Градини у Грабу (Т. I/16).¹³

14. Вучковица, локалитет Градина

На локалитету Градина у Вучковици налажена је керамика типична за гвоздено доба II/а у Поморављу, зделе са увученим ободом које су украшене S жигосаним мотивима, судови типа урни украшени

неправилно изведеним таласастим линијама који имају аналогије у керамици из старијег стратума гвозденог доба на локалитету Градац у Ланишту (Т. I/17). Нађени су и примерци здела који су украшени комбинацијом шрафираних троуглова и S жигосаних мотива.¹⁴

15. Атеница, локалитет Умка

Из хумке II у Атеници потиче неколико целих и фрагментованих посуда и више фрагмената керамике рађене руком (Т. II/1-3).¹⁵ У централном гробу нађен је део левкастог пехара, који је несумњиво имао тролисну ногу, као и примерци из Мрчајеваца, Љуљака, Јагодине, Доње Раче и Костолца. Иначе, овај пехар је, као и они из Раче и Јагодине, уз обод био украшен са четири хоризонтално урезане линије. Из овог гроба је и фрагмент пехара чије је раме украшено широким и кратким вертикалним канелурама, као и пехари из гроба из Мајура и једног гроба из Костолца. Код потпорног прстена ове хумке нађена је оштрије профилисана биконијчна здела, чији је горњи конус кратак.

16. Мрчајевци, локалитет Гушавац

Из једне од три хумке потиче фрагментовани пехар са тролисним стопом и дугом тракастом дршком, која пролази обод (Т. II/4).¹⁶ Пехар је типолошки идентичан примерку из хумке II из Атенице, као и пехарима истог типа из Љуљака, великоморавских локалитета и Костолца.

КРАЉЕВАЧКА РЕГИЈА

У краљевачкој регији регистровано је седам налазишта керамике рађене руком из гвозденог доба, од којих су три равничарска насеља. Рас (подножје градине) у Пазаришту, Кованлук код Краљева и Крчевина у Љуљацима и четири некрополе, Мелаје (локалитет непознат), Нови Пазар, локалитет Петрова црква, Брадурина — Крчевина и Крчевина у Љуљацима.

РАВНИЧАРСКА НАСЕЉА

17. Пазариште, локалитет Рас

На локалитету Рас (подножје брда на коме се налази средњовековно утврђење) у Пазаришту пронађена је керамика стилско-типолошки истоветна оној из гвозденог доба I/a-b, II/a и III у басену Велике Мораве и осталим деловима Поморавља (Т. II/5-6).¹⁷ Фрагме-

нат веће посуде типа урне са разгрнутим ободом садржи елементе који га повезују са извесним керамичким формама брњичке и параћинске културне групе, односно са фазом гвозденог доба I/a у осталим деловима Поморавља. Прстенасто разгрнут обод украшен двема канелурама типичан је за гвоздено доба I/b. Из гвозденог доба II/a је керамика украшена S жигосаним мотивима и линијама изведеним зупчастим инструментом и посуде са тордираним ободом. Посуда са потковичастом дршком је највероватније из гвозденог доба III.

18. Краљево, локалитет Кованлук

Керамика са локалитета Кованлук код Краљева документује све развојне фазе гвозденог доба I, гвозденог доба Ia-d, и старију фазу гвозденог доба II, гвоздено доба II/a (Т. II/7—11). На овом великом вишеслојном локалитету може се очекивати и керамика из осталих фаза гвозденог доба.¹⁸

19. Љуљаци, локалитет Крчевина

Са локалитета Крчевина у Љуљацима, из насеља, потичу посуде и фрагменти керамике украшени S жигосаним мотивима, линијама изведеним зупчастим инструментом и украсним мотивима типичним за гвоздено доба II/a у Поморављу (Т. II/12).¹⁹ Овде је нађен и део купасте ноге пехара, керамичке форме која је веома ретка; у Поморављу је регистрована само на локалитету Градац у Ланишту.

НЕКРОПОЛЕ

20. Мелаја

У хумци I у Мелајама налажена је керамика карактеристична за гвоздено доба I/b. (здела украшена вертикалним канелурама и пластичним ребром), и гвоздено доба II/b, (керамика украшена тремолираним линијама) у Поморављу (Т. II/13—15).²⁰ Са овог локалитета потиче и један скифос са тордираним дршкама, који нема директне аналогије у керамици у Поморављу. Нејасно је да ли је ова керамика била прилог у гробовима или репрезентује насеље. Судаћи по стању археолошке грађе, највероватније да је она из насеља. И алатка од печене земље пронађена на овом месту указује на карактер керамичких налаза.

21. Нови Пазар, локалитет Петрова црква

Осим чувене кнежевске гробнице на некрополи Петрова црква испитано је и неколико гробова са спаљеним покојницима.²¹ Урне и

остале посуде, стављене као прилог у гробове, као и керамика нађена у слоју, дислоцирана је подизањем тунела и каснијим грађевинским радовима, рађени су руком (Т. II/16—17). Иначе, због оштећености, само је мали број посуда могућно поуздано реконструисати. У једном гробу налазили су се фрагменти урне, поклопца и три пехара са једном дршком и биконична посуда са цилиндричним вратом. На основу цртежа датих у раду у коме је праисторијска керамика са овог локалитета објављена, не може се стећи поуздана слика о њиховим карактеристикама, као што су форма, орнаменталне технике, украсни мотиви, фактура и боја. Зделе украшене канелурама и језичастом дршком на рамену каква је здела-поклопац аналогije имају у керамици из гвозденог доба II/b. И пехари са једном дршком и косим ободом карактеристични су за исту фазу. Пехар са реципијентом у облику притиснуте лопте и фасетираном дршком, пак, више одликује фазу гвозденог доба III. Могућно је да овај пехар и биконична посуда потичу из неке друге, хронолошки млађе целине. Керамика из гроба 2, не садржи неке елементе за прецизно датовање, јер је сачуван само доњи део урне без икаквих карактеристичних делова и део посуде на коме се налазе косе канелуре. Косе канелуре, распоређене у методе, одликују гвоздено доба II/b, па је највероватније овај гроб из тог периода. Керамику из веома оштећеног гроба 3 такође је тешко датовати, јер за то нема поузданих елемената, изузев, можда, хоризонтално бушне дршке на рамену урне која одликује неке културне манифестације бронзаног доба и најстарију фазу гвозденог доба I, гвоздено доба I/a. Имајући у виду да сва керамика са овог локалитета припада гвозденом добу, највероватније да је из тог времена и керамика из овог гроба. Из наведених разлога овај гроб могао би се датовати у гвоздено доба I/a. Керамика из слоја, изван ових мање-више поузданих целина, указује да је ова локација коришћена за некрополу током целог гвозденог доба. На пример, неколико здела украшених косим канелурама вероватно потичу из гвозденог доба I/b-с. Зделе са фасетираним ободом производиле су се у свим фазама гвозденог доба I и у старијој фази гвозденог доба II, (II/a). Због тога се оне са сигурношћу не могу датовати, али је извесно да оне репрезентују неколико развојних фаза гвозденог доба. Доста информација за хронологију керамике са овог локалитета пружају дршке дате у публикацији. Хоризонтално бушне тракасте дршке су као она на урни из гроба 3 и датирају из почетне фазе гвозденог доба I/a. Истој фази свакако припада и вертикално бушна дршка истоветна онима са урни парађијског типа и

дршка пехара са пластичним украсом на горњем делу. Највероватније из гвозденог доба I/b или I/c је дршка чије су спољне ивице украшене косим зарезима а горња површина вертикалним канелурама. Са ове некрополе потиче и фрагменат зделе чија је спољна ивица украшена косим зарезима, што је карактеристично за зделе са градинских насеља типа Превешт, из гвозденог доба II/b. Овде је нађена дршка која је и по својој форми и орнаментици типична за гвоздено доба II/b, односно тремолирану керамику. Дно једне посуде украшено је меандроидно урезаним знаком, на начин како је декорисана керамика из гвозденог доба III у басену Велике Мораве. Очигледно је да су у керамици са некрополе у Новом Пазару заступљене готово све развојне фазе гвозденог доба које карактеришу Поморавље, односно Трибале, што је изузетно важно за етничку интерпретацију новопазарске кнежевске гробнице, која је такође, имајући у виду археолошки материјал из те гробнице и керамику рађену руком са исте локације — несумњиво трибалска.

22. Љуљаци, локалитет Брадурина-Крчевина

Шест пехара са локалитета Брадурина—Крчевина у Љуљацима само су мањи део керамичких прилога из гроба спаљеног покојника из гвозденог доба I/b (Т. II/18—23).²² Несумњиво да локалитет Брадурина—Крчевина чини исту целину са некрополом Крчевине у овом селу. Карактеристично је да су сви пехари украшени канелурама и имају пластична вертикална ребра на рамену.

23. Љуљаци, локалитет (некропола) Крчевина

Керамика рађена руком налажена је само у хумци II на локалитету Крчевина у Љуљацима (Т. II/24—25).²³ Зделе су биконичне и подсећају на примерак из Атенице. Шоље одликује дршка која повезује обод и део реципијента при самом дну. Уз то једна шоља је са доње стране удубљена, односно има омфалос. Левкасти пехари са једном тракастом дршком, тролисном ногом и косо засеченим ободом имају аналогије у Атеници, Мрчајевцима, Јагодини, Доњој Рачи и Костолцу. Један од два левкаста пехара украшен је урезаним мотивом меандра. Биконични пехар са две дршке и жигосним круговима испод обода и на рамену репродукује једну стару локалну керамичку форму.

КРУШЕВАЧКА РЕГИЈА

У овај преглед унета је керамика старијег гвозденог доба рађена руком са седам насеља из оног дела крушевачке регије, који се налазе западно од Сталаћа: Бјеласица (непознат локалитет), Крушевац (локалитет Лазарев град), Пољна (локалитет Благотин), Сталаћ (локалитет Гологлава), Макрешане (локалитет Јазбине), Страгаре (локалитет Пешинец), Варварин (локалитет Руски споменик). На локалитету Јазбине у Макрешанима регистрована је и некропола из гвозденог доба. Осим насеља на локалитету Гологлава у Сталаћу и Лазаревог града у Крушевцу, која се налазе на узвишицама, остала налазишта из крушевачке регије су равничарска.

КЕРАМИКА ИЗ РАВНИЧАРСКИХ НАСЕЉА

24. Бјеласица

Из Бјеласице потичу керамички фрагменти који документују једнослојно насеље из гвозденог доба I/c (или I/d), по хронологији М. Стојића за Поморавље (Т. III/1—2).²⁴ За овај локалитет посебно су карактеристичне зделе чији је увучени обод украшен кратким вертикалним канелурама у комбинацији са вертикалним пластичним ребрима.

25. Пољна, локалитет Благотин

Из објављених података о карактеристикама керамике из гвозденог доба са локалитета Благотин у селу Пољна не може се закључити који период она репрезентује.²⁵ На основу података да поједине врсте посуда имају фину фактуру и полирану површину, може се претпоставити да оне потичу из гвозденог доба I/b.

26. Макрешане, локалитет Јазбине

Судећи по керамици, на локалитету Јазбине у Макрешанима налазило се вишеслојно насеље из гвозденог доба I/b-d и II/a и некропола из гвозденог доба II/a (Т. III/3—13).²⁶ Гвоздено доба I/b репрезентују посуде финије фактуре, украшене канелурама или комбинацијом канелура и жлебова. Гвозденом добу I/c припадају зделе са фасетираним ободом на коме се налазе цик-цак урезане линије, веће посуде типа урне које су украшене на рамену фасетама и правим или изломљеним линијама. Таласасте линије често у комбинацији са фасетама и канелурама и лоша фактура одлике су керамике

из гвозденог доба I/d са овог локалитета. Све керамичке форме, технике украшавања и украсни мотиви који су констатовани у посуђу из гвозденог доба II/a на локалитету Градац у Ланишту идентификовани су и на овој локацији. Изгледа да је на овом насељу веома омиљен украсни мотив био троугао.

27. Страгари, локалитет Пешинец

На локалитету Пешинец у Страгарима налажена је керамика украшена S жигосаним мотивима, која карактерише гвоздено доба II/a у Поморављу.²⁷

28. Варварин, локалитет Руски споменик

Са локалитета Руски споменик у Варварину потиче фрагмент посуде украшен шрафираним троуглима из гвозденог доба II/a у Поморављу (Т. II/26). Карактеристично је да су троуглови и шрафура изведени на начин који одликује изванредан број локалитета из VIII века пре н. е. на Косову и у горњем току Јужне Мораве.²⁸

29. Сталаћ, локалитет Гологлава

Налазиште Гологлава код Сталаћа припада малом броју насеља из гвозденог доба I подигнутих на узвисицама (градине) у басену Велике Мораве. Судаћи по стилско-типолошким одликама керамике овде се живело у гвоздено доба I/a-b.²⁹

30. Крушевац, локалитет Лазарев град

И насеље Лазарев град у Крушевцу припада градинском типу. На њему је налажена керамика украшена S жигосаним мотивима, која репрезентује гвоздено доба II/a, и тремолираним линијама, која одликује гвоздено доба II/b у Поморављу.³⁰

31. Макрешане, локалитет (некропола) Јазбине

Урне и керамички прилози са локалитета Јазбине у Макрешанима типични су за гвоздено доба II/a у Поморављу.³¹

ЗАВРШНА РАЗМАТРАЊА

У басену Западне Мораве регистровано је 31 налазиште керамике из гвозденог доба, од којих је изванредан број вишеслојан. Највећи број налазишта су равничарска насеља, њих 15, док градинских на-

КЕРАМИКА ИЗ ГВОЗДЕНОГ ДОБА РАЂЕНА РУКОМ У БАСЕНУ ЗАПАДНЕ МОРАВЕ
НИЗВОДНО ОД ОВЧАРСКО-КАВЛАРСКЕ КЛИСУРЕ

сеља има девет а некропола шест. Керамика из гвозденог доба I/a потиче са четири налазишта, из гвозденог доба I/b — 15, из гвозденог доба I/c — пет, из гвозденог доба I/d — два, из гвозденог доба II/a — 15, гвозденог доба II/b — пет и из гвозденог доба III — шест.

Веома занимљиви резултати могу се добити упоређивањем броја локалитета из појединих развојних фаза из басена Западне Мораве са басеном Велике Мораве.³² У басену Велике Мораве регистровано је до 1986. године 375 налазишта керамике из различитих фаза гвозденог доба, и то:

Велика Морава	I/a	I/b	I/c	I/d	II/a	II/b	III/a	III/b
	53	54	54	61	78	37	10	28
Западна Морава	4	15	5	2	15	5	?	6

Док би се за фазе I/b, II/a, II/b и III/b могло рећи да су пропорционално заступљене у басену Западне Мораве у односу на великоморавски басен, број локалитета осталих фаза потпуно је нефразмеран. То се посебно односи на гвоздено доба I/a, c и d. Овај степен истражености гвозденог доба у басену Западне Мораве не допушта неке дефинитивне закључке у вези наведене пропорције, али је интересантно да у басену ове реке, посебно у њеном горњем (чачанска регија) једва да су неке фазе документоване. Интересантно је да у тим деловима Западне Мораве није регистровано ни једно налазиште из гвозденог доба I/d, док је у басену Велике Мораве евидентиран чак 61 локалитет ове фазе, више налазишта него што има било која од осталих фаза гвозденог доба I.

Намеће се неколико питања: да ли је Западно Поморавље имало исте развојне карактеристике као и остали делови Поморавља у фазама које су веома слабо документоване и шта се у њему догађало у време када се у басенима Велике Мораве и Јужне Мораве одвијао развој током тих раздобља (фазе: I/a, c, d)? Малобројни локалитети који репрезентују поменуте фазе потврђују да је и овај део Поморавља имао исте културне и хронолошке карактеристике као и, на пример, басен Велике Мораве, само не увек и у погледу степена насељености. На основу тога могло би се закључити да су развој током гвозденог доба у басену Западне Мораве пратиле значајне осцилације, које нису карактеристичне за друга подручја. Шта је условило такво стање не може се прецизно одговорити. Занимљиво је, на

пример, одговорити на питање како то да у чачанској регији, где је регистрована скоро половина од укупног броја локалитета из гвозденог доба у басену Западне Мораве, није пронађен ни један локалитет параћинске или неке друге културне групе која репрезентује гвоздено доба I/a у басену Велике Мораве. Може се претпоставити да ове културне групе карактеристичне за остале делове Поморавља нису ни заступљене у развоју најстарије фазе гвозденог доба на чачанском подручју, из чега произилази да је ту постојала нека друга културна манифестација; можда, последња фаза такозване западно-српске варијанте позне ватинске групе, односно једна од раних културних група са канелованом керамиком.

Бројна налазишта и одлике керамике указују да је у гвоздено доба I/b Западно Поморавље било густо насељено и чинило је етнокултурну целину са басенима Велике Мораве и Јужне Мораве и још неким областима на Централном Балкану и Подунављу. Ситуација се битно променила у време које одговара гвозденом добу I/c-d у осталим деловима Поморавља, када басен Западне Мораве пружа слику ретко насељеног подручја. Карактеристично је, на пример, да у чачанској регији није регистрован ни један локалитет из гвозденог доба I/d и само један из гвозденог доба I/c. Могло би се помислити да је овај део Поморавља у то време или био ненасељен или, пак, да га репрезентује нека културна манифестација непозната у осталим деловима највећег речног слива на подручју Србије. Ни претпоставка да је у поменутој регији развој у последње две фазе гвозденог доба I (I/c-d) задржао исте карактеристике у одликама материјалне културе као у гвоздено доба I/b, пре свега керамике, није без основа, за једну регију на периферији огромног културног комплекса. У краљевачкој регији, која је иначе најмање истражена, констатоване су све развојне фазе као и у басенима Велике Мораве и Јужне Мораве. Очигледно је да краљевачка регија, заједно са крушевачком, односно средњи и доњи део басена Западне Мораве, у гвоздено доба чине етнокултурну целину са басеном Велике Мораве, што је свакако условљено добрим комуникационим везама и истом традицијом тих регија.

Од почетка гвозденог доба II цео басен Западне Мораве низводно од Овчарско-кабларске клисуре остаје чврсто сједињен са осталим деловима Поморавља.

Керамика рађена руком из гвозденог доба дата у овом прегледу веома је важна за утврђивање етничке припадности народа који ју је начинио и користио, будући да је производ локалног становништва. Пошто та керамика има исте стилскотиполошке односно развојне и

хронолошке одлике као и истовремена керамика у басену Велике Мораве, може се закључити да и она, као и керамика из великоморавске долине, репрезентује културу Трибала.³³ Керамика из западног Поморавља указује на још неколико момената. Чачанска регија по први пут етнокултурно повезала се са басенима Велике Мораве и Јужне Мораве у гвоздено доба I/b, да би током последње две развојне фазе гвозденог доба (I/c-d) задржала аутономију у развоју или је то подручје било ретко насељено па није остало много археолошких трагова. Од почетка гвозденог доба II и у гвоздено доба III чачанска регија чинила је етнокултурну целину са краљевачком и крушевачком регијом и басенима Велике и Јужне Мораве, односно представљала је део трибалске територије. Ова чињеница посебно је важна у вези етничког атрибуирања атеничке некрополе, која је несумњиво трибалска.

Керамика из краљевачке регије доказује да је то подручје, укључујући сигурно највећи део басена Ибра, од почетка до краја гвозденог доба имало исте одлике развоја које репрезентују културу Трибала као и подручја Велике Мораве и Јужне Мораве. Керамика рађена руком указује на исте карактеристике и крушевачке регије.

Имајући у виду објављене резултате истраживања гвозденог доба у басенима Велике Мораве и Јужне Мораве и закључке дате у овом раду у вези басена Западне Мораве, цело Поморавље, узимајући његове мање делове (горњи ток западне Мораве, узводно од Овчарско-кабларске клисује, и, можда, неки мањи делови у горњем делу слива Јужне Мораве), чинило је јединствену етнокултурну целину и део трибалске територије.

Пошто је овај рад посвећен трибалској керамици, намеће се питање које су то керамичке форме на основу којих је могућно идентификовати подручје овог народа. Несумњиво најкарактеристичнија трибалска керамичка форма је левкасти пехар са тролисном ногом и једном тракастом дршком, чија се еволуција може пратити од почетка гвозденог доба I у Поморављу, највећем делу српског Подунавља, басену Колубаре, источној Србији и северозападној Бугарској.

Овај тип посуде имао је веома важну улогу у идентификацији трибалске територије. Наиме, пошло се од тога да начин за идентификацију трибалске територије могу бити само археолошки предмети пронађени у некој области у којој су Трибали поуздано живели. Како нема никакве сумње у то ко је у VI веку пре н. е. на-

сељавао трибалску равницу — долину Велике Мораве, од када датира најстарији и то индиректни помен Трибала, који иначе преноси Херодот у првој половини V века пре н. е, започело се са истраживањем грађе из тог времена и утврђивање њених стилско-типолошких веза са одговарајућом грађом из ранијих и каснијих фаза. Из тог времена су релативно бројни налази типа Мраморац, али осим што документују један веома просперитетан период, ништа не говоре од када су и до када су Трибали живели у Поморављу. Анализа керамике дала је изненађујуће добре резултате у овом погледу. Наиме, захваљујући великом броју вишеслојних насеља са поузданом стратиграфијом, затим једнослојних насеља и бројним затвореним целинама могућно је било добити прецизну слику развоја у гвоздено доба. Констатована су три основна развојна периода са одређеним бројем развојних фаза којима припада и период у коме су Трибали несумњиво живели у долини Велике Мораве, према Херодотовом, односно Хекатејевом податку о трибалској равници.³⁴ Керамика која је била основни компаративни материјал указивала је да постоји несумњив континуитет током целог гвозденог доба (гвоздено доба I-III, по М. Гарашанину) који подразумева и етнички континуитет. Сваку развојну фазу гвозденог доба карактерисале су специфичне форме, орнаменталне технике и украсни мотиви, али је увек било доста једноставно уочити и стилско-типолошке везе са претходном или потоњом фазом.³⁵ Керамика с краја VI и из V века пре н. е. показује несумњиве стилскотиполошке везе за керамиком из ранијих фаза. Те везе најочигледније се могу сагледати на основу левкастог пехара са једном дршком, који се израђује од почетка до краја гвозденог доба, са извесним прекидима.³⁶ Најстарији примерци овог типа пехара датирају из гвозденог доба I/a; имају левкаст реципијент, лоптаст трбух и једну тракасту дршку која знатно прелази обод и изненађујући су слични пехарима истог типа из VI и V века пре н. е. Неки примерци украшени су испод обода хоризонтално урезаном линијом и тачкастим убодима. У гвоздено доба I/b реципијент се састоји из два конструктивна дела, доњег који је у облику благобиконичне зделе и горњег — левкастог дела. Доњи део је тордиран. У две најмлађе фазе овај доњи део пехара се оштрије профилише док горњи задржава пређашњи изглед. У гвоздено доба II, које иначе карактерише омекшавање форми због орнаменталних техника које се примењују у украшавању посуђа, нема пехара поменутог типа. Уместо њих масовно се производе пехари са лоптастим реципијентом и дугим цилиндричним вратом, који се богато украшавају. Левкасти

пехари поновно почињу да се израђују пред крај гвозденог доба II/b, најавили су нов такозвани канеловани стил у керамици. Јасно се може пратити тенденција левкастог издуживања горњег дела реципијента и смањивање доњег дела. Језичасте дршке на доњем делу реципијента постепено су, заједно са смањивањем висине тог дела посуде, спуштене према дну и када је тај део реципијента потпуно изгубио висину постале су део дна доприносиле стабилности пехара на подлози. Несумњиво да је крајњи резултат оваквог типолошког развоја левкасти пехар са трилисном стопом, који је најкарактеристичнија форма трибалске материјалне културе и поуздано средство за идентификацију трибалске територије.

За Трибале је карактеристичан и пехар са цилиндричним вратом и лоптастим реципијентом, канелованом дршком, чије је раме украшено вертикалним канелурама.³⁷ И ти пехари налажени су заједно са левкастим пехарима на тролисној стопи или са другим материјалом, искључиво на поуздано трибалској територији, Атеници, Мајуру, Злотској пећини, Костолцу, Балеи (северозападна Бугарска). Иначе, овај тип пехара израђује се од почетка гвозденог доба II/a, али је свој дефинитивни облик и стил добио у гвоздено доба II/b. Извесно је такође, да је ова врста пехара почела масовно да се производи у моменту када су на почетку гвозденог доба II престали привремено да се производе левкасти пехари. Када је током гвозденог доба II/b настављено са производњом левкастих пехара упоредо су израђивани и пехари са лоптастим трбухом украшени канелурама.

Занимљиво да су се ове две трибалске керамичке форме задржале у репрезентативној употреби (као прилог у гробовима) и у време импорта грчке керамике рађене на витлу, издржале велику конкуренцију, што значи да су сматране за важне традиционалне предмете.

НАПОМЕНЕ

1. Л. Никитовић, „Праисторијски локалитет Велика башта у Вујетинцима код Чачка“, Зборник радова Народног музеја, XX, Чачак, 1990. 49—50. Т. I—IV.

2. Непубликовано, на цртежу и подацима захваљујем се Л. Никитовић.

3. Ibid.

4. Ibid.

5. Ibid.

6. Ibid.

7. Ibid.

8. М. Милинковић, „Градина на Јелици“, Зборник радова Народног музеја, Чачак, XVI, Т. XII.
9. М. Милинковић, „Рановизантијско утврђење на Лишкој глави“, Зборник радова Народног музеја, XVI, Чачак, 1986, Т. IV/2—3.
10. М. Милинковић, „Средњовековно утврђење на Тријесци код Горњег Милановца“, Зборник радова Народног музеја у Чачку, XVI, 1986, 133, Т. III/1.
11. Н. Лудајић—С. Поповић—М. Милинковић, „Резултати истраживања вишеслојног налазишта на локалитету Јеринин град — Горња Црнућа код Горњег Милановца“, Зборник радова Народног музеја у Чачку, XVI, Чачак, 1986, 84—85, Т. VI—VII.
12. Ibid.
13. Ibid.
14. М. Петрашиновић—Н. Лудајић, „Сондажна истраживања вишеслојне градине у Вучковици код Гуче“, Зборник радова Народног музеја у Чачку, XVI, Чачак, 1986, 77—78, Т. IV—VI.
15. М. Буквић—Б. Јовановић, „Илирска кнежевска некропола у Атеници“, Чачак, 1966, 24, Т. XXVI/2—9 (могућно је да је дршка под бр. 9 — дршка левкастог пехара).
16. М. Стојић, *Les tombes des Triballes dans le bassin de la Morava et la Sartie Serbe du bassin du Danube au cours du dernier quart du VIème et de la première moitié du Vème siècle avant J. C.* Старинар, XLIII, у штампи.
17. М. Јефтић, „Налази басараби културе у новопазарском крају“, Новопазарски зборник, 16, Нови Пазар, 1992, 7—10, Т. I—II.
18. Непубликовано, на цртежима и информацијама захваљујем се колегини Татјани Михаиловић.
19. Д. Срејовић, „Трибалски гробови у Љуљацима“, Старинар, XL—XLI, Београд, 1991, 149, Т. VI/1—2, 4, Т. VII.
20. М. Јефтић, Ibid, 10, Т. III/1—5, 7.
21. А. Јуришић, „Праисторијски слој Петрове цркве код Новог Пазара“, Саопштења Републичког завода за заштиту споменика културе, VIII, Београд, 1969, 37—41, Т. I—VII.
22. М. Стојић, „Гроб спаљеног покојника из Љуљака“, Гласник Српског археолошког друштва, 5, Београд, 1989, 145—147, сл. 1.
23. Д. Срејовић, Ibid, 145, Т. II/5, 8—9, Т. III/5—8, Т. IV/1—2, 5.
24. Непубликовано, на подацима и илустрацијама захваљујем се Е. Томић.
25. С. Станковић—Н. Greenfield, „Археолошка истраживања вишеслојног праисторијског локалитета Благотин у селу Полна“, Гласник Српског археолошког друштва, 8, Београд, 1992, 47.
26. Н. Тасић—Е. Томић, „Археолошка ископавања у долини доњег тока Западне Мораве и проблеми етногенезе Дарданаца“, Гласник Српског археолошког друштва, 4, Београд, 1987, 130 (без илустрација), на илустрацијама и информацијама захваљујем се Е. Томић.
27. М. Јефтић, „Басараби култура на територији Србије“, докторска дисертација одбрањена 1993. године на Философском факултету Универзитета у Београду, у рукопису, 211.
28. М. Стојић, „Налазишта Басараби културе у околини Светозарева“, Старинар, XXX, Београд, 1980, 106, сл. 15/6.
29. Н. Тасић—Е. Томић, Ibid, 131, Т. I/1—2, 4.
30. Ibid, 130, Е. Томић, „Резултати истраживања праисторијских насеља у Крушевцу“, Старинар, XXX, Београд, 1980, 4, керамика ми је позната из аутопсије.
31. Н. Тасић—Е. Томић, Ibid, 130, керамика ми је позната из аутопсије.
32. М. Стојић, „Гвоздено доба у басену Велике Мораве“, Београд—Светозарево, 1986, 11—88.

КЕРАМИКА ИЗ ГВОЗДЕНОГ ДОБА РАЂЕНА РУКОМ У БАСЕНУ ЗАПАДНЕ МОРАВЕ
НИЗВОДНО ОД ОВЧАРСКО-КАБЛАРСКЕ КЛИСУРЕ

33. Ibid, 102.

34. ХЕР. IV, 49.

35. М. Стојић, Ibid, 31—82.

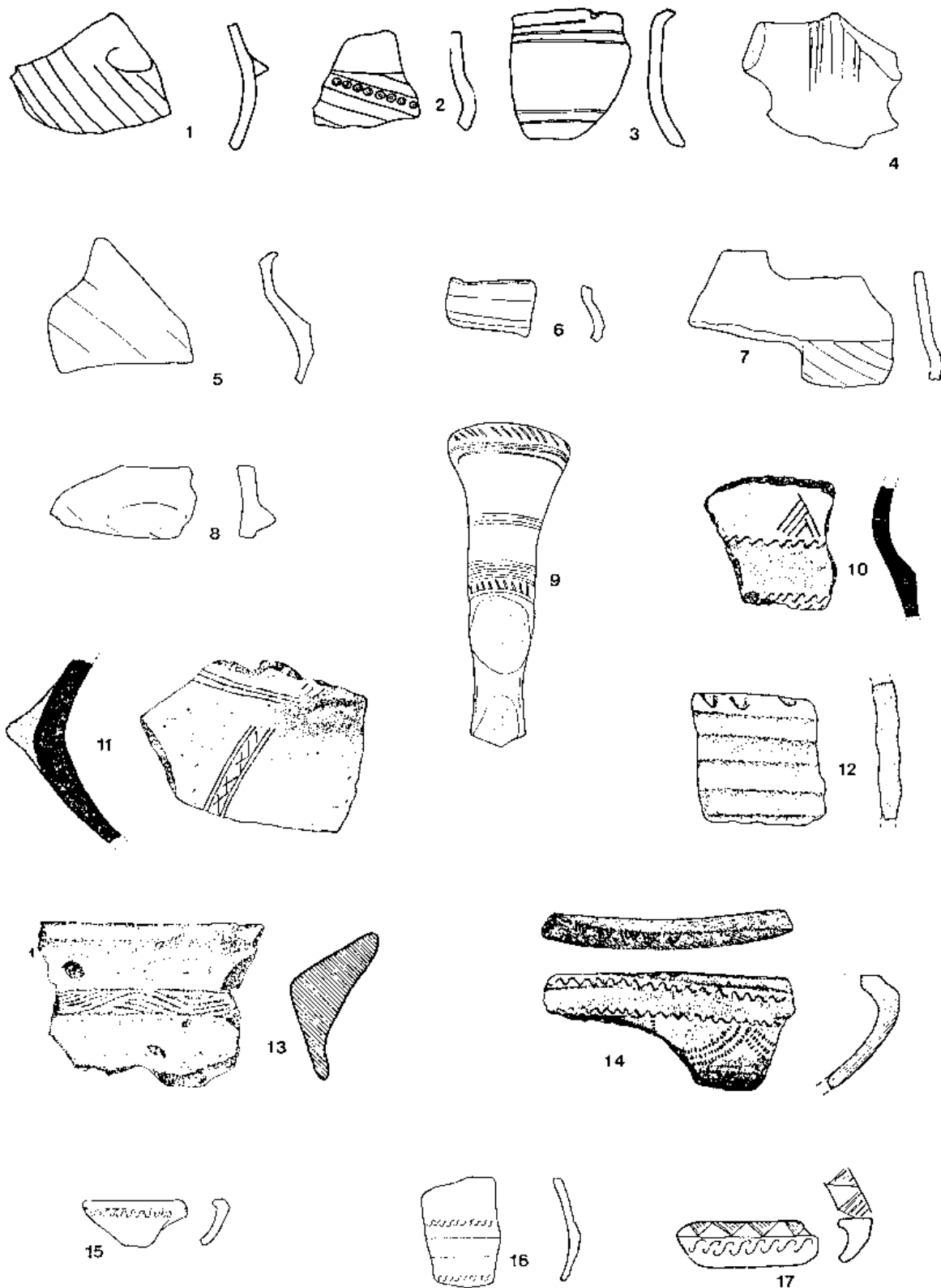
36. Ibid, Т. 5/2, Т. 13/4, Т. 35/2—3, Т. XIII/2.

37. М. Букнић—Б. Јовановић, Ibid, XXVI/5, М. Стојић, „Градиште на Јухору“, Гласник српског археолошког друштва, 5, Београд, 1989, 72, сл. 1; Р. Васић, „Моравско-томочка област“, Праисторија југословенских земаља, жељезно доба, V, Сарајево, 1987, 657, Т. LXVII/4, примерци из Злотске пећине и северозападне Бугарске познати су ми из аутопсије.

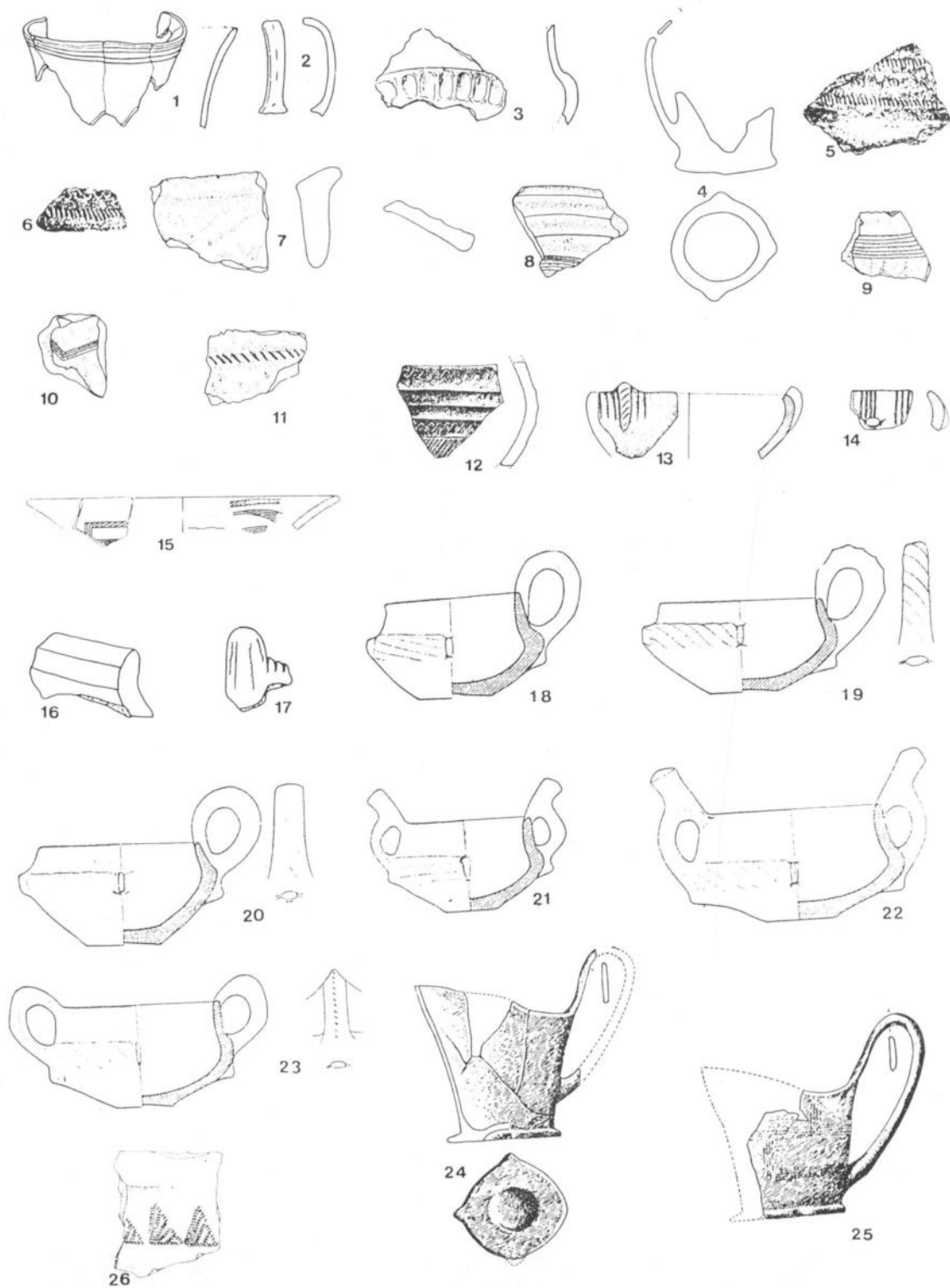
CÉRAMIQUE DE L'ÂGE DE FER FAITE A LA MAIN DANS LE BASSIN DE LA
MORAVA OCCIDENTALE EN AVAL DU DÉFILÉ D'OVČAR—KABLAR

Dans le bassin de la Morava Occidentale, en aval du défilé Ovčar—Kablar, ont été relevés 31 localités où l'on a mis au jour des objets en céramique, faits à la main et remontant à l'âge de fer, dont 16 dans la région de Tchatchak, 7 dans celle de Kraljevo et 8 dans celle de Krouchévatz. La céramique de ces localités présente les mêmes caractéristiques de type et de style que celle de l'âge de fer mise au jour dans les bassins de la Grande Morava, de la Morava Meridionale, de la Kolubara et de la majeure partie du bassin danubien yougoslave, ainsi que celle de l'Est de la Serbie et du Nord—Ouest de la Bulgarie.

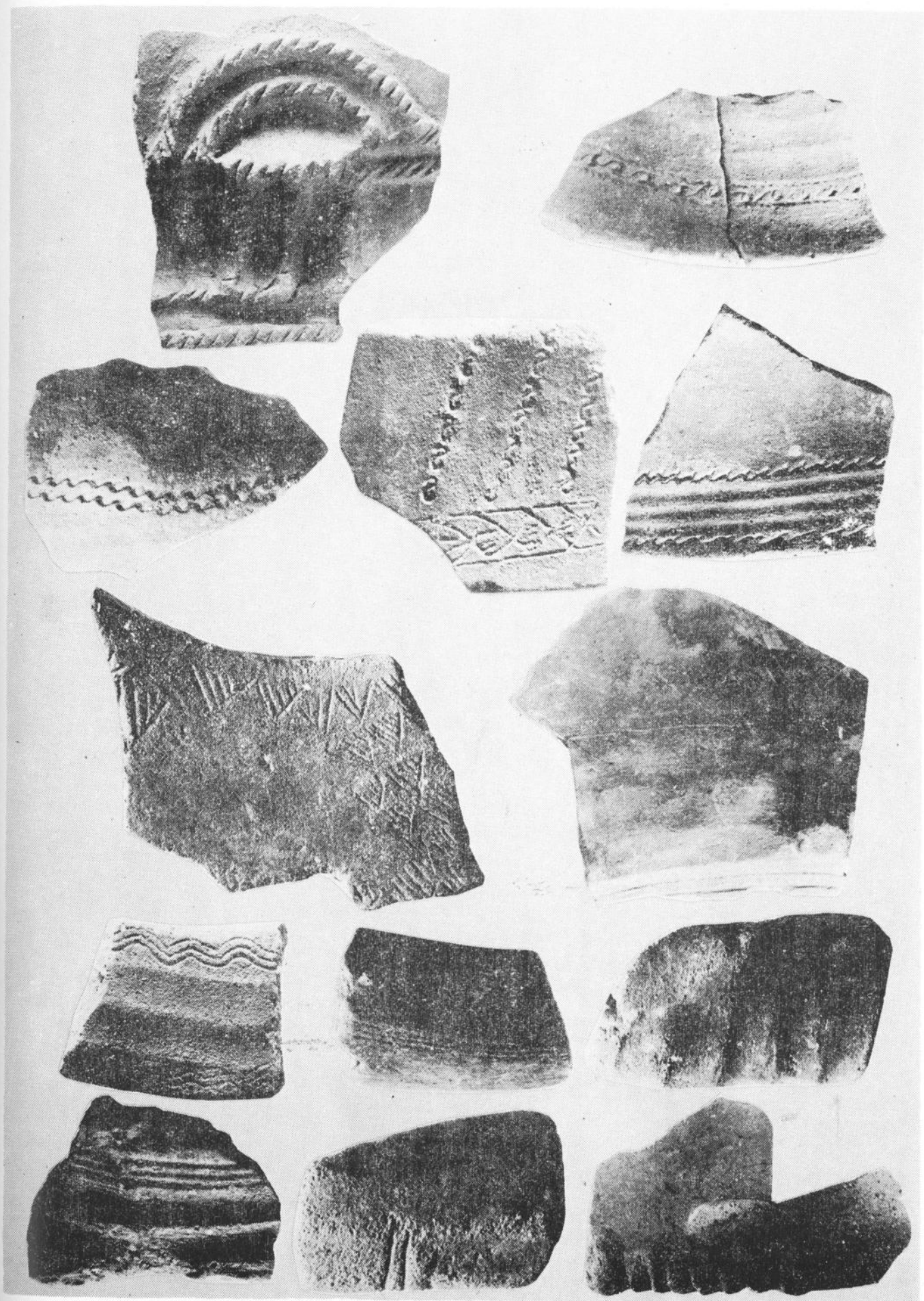

Сл. 1—3. Вујетинци, локалитет Велика башта, 4. Вујетинци, локалитет Ливадице, 5. Трнава, 6. Агеница, локалитет Обреж, 7. Доња Краварица, локалитет Окућница Радича Радичевића, 8. Остра, локалитет Ливадице, 9. Горња Црнућа, локалитет Испод градине, 10—11. Планина Јелица код Чачка, локалитет Градина, 12. Лис, локалитет Лишка бава, 13. Горњи Милановац, локалитет Тријеска, 14. Горња Црнућа, локалитет Јеринин град, 15. Остра, локалитет Соколица, 16. Граб, локалитет Градина, 17. Вучковица, локалитет Градина.
 Слика 1—3, по Л. Никитовић; сл. 10—13, по М. Милинковићу, сл. 14, по Н. Лу-
 дајић—С. Поповић—М. Милинковић.

Сл. 1—3. Атеница, локалитет Умка, 4. Мрчајевици, локалитет Гушавац, 5—6. Пазариште, локалитет Рас, 7—11. Ковандук, 12. Љуљаци, локалитет Крчевина, 13—15. Мелаја, Хумка I, 18—23, Љуљаци, локалитет Брадурина — Крчевина, 24—25. Љуљаци, локалитет Крчевина, 26. Варварин, локалитет Руски споменик. Слика 1—3, по М. Букњић—Б. Јовановић; сл. 5—6, 13—15, по М. Јефтићу, сл. 12, 24—25, по Д. Срејовићу; сл. 16—17, по А. Јуришић.

Сл. 1—2. Бјеласица, 3—13. Макрешане, локалитет Јазбине